HAYRULLAH EFENDİ VE "ŞIK BEYLER" (SİVİLİZELER\CENTİLMENLER)

HAYRULLAH EFENDİ AND "ŞIK BEYLER" (CIVILISED MEN\GENTLEMANS)

Derya KILIÇKAYA*

Öz

Abdülaziz devri mirasyedisi olarak tabir edilen müsrif ve keyif ehli Hayrullah Efendi (1818-1866), bir hekimbaşı ve aynı zamanda tarihçidir. Babası, 1854'te vefat etmiş Hekimbaşı Abdülhak Molla'dır. "Hekimbaşılar" olarak tanınan köklü bir aileden gelir. Tanzimat döneminin ilk seyahat kılavuzu olarak bilinen Yolculuk Kitabı'nı (Avrupa Seyahatnamesi) yazmıştır. Ancak, kendisi daha çok Abdülhak Hamit Tarhan'ın babası olarak tanınır. Lükse düşkün olan Hayrullah Efendi'nin yaşam tarzı, 1870'li yıllarda yayımlanan ilk dönem mizah gazetelerindeki şık beyleri (centilmenler\sivilizeler) hatırlatır. Mirasyedi olmaları ile öne çıkan bu beyler, lüks tüketim alışkanlıkları, borçlanmaları ve parasızlıkları ile mizah gazetelerinin hedefi haline gelmişlerdir. Bu yazıda, Hayrullah Efendi'nin yaşam tarzı ile mizah gazetelerine yansıyan şık beylerin durumları karşılaştırılarak, benzer ve farklı yönleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hayrullah Efendi, Şık beyler, sivilize, centilmen, mizah.

Abstract

Hayrullah Efendi(1818-1866) ,who was a self-indulgent spendthrift during the reign of Abdülaziz,was also a historian and the head physcian.Hekimbaşı Abdülhak Molla,who died in 1854 ,was his father.Hayrullah Efendi was a descendant of rooted "Hekimbaşılar" family.He wrote "Yolculuk Kitabı(Avrupa Seyahatnamesi)" which is the first trip guide in Tanzimat reform era.However,he is more well-known as Abdülhak Hamit Tarhan's father.His luxury addict life style reminds of the gentlemans(civilised men or "şık beyler") who were mentioned in the first humour newspapers that were published in Tanzimat reform era in 1870s.These spendthrift gentlemans were targeted by the humour newspapers due to their luxury addiction,indebtedness and poverty.In this article,Hayrullah Efendi's life style and the situation of the gentlemans which were mentioned in the humour newspapers are going to be compared with each other properly.Therefore, similar and dissimilar aspects are going to be addressed.

Key Words: Hayrullah Efendi, Gentleman, "Şık beyler", Civilised men, Humour

---

* Dr., Kocaeli Üniversitesi, Rektörlük Tük Dili Bölümü, Elmek: deryakilickaya85@gmail.com

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar, 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde Abdülhak Hamit Tarhan'ın babası Hayrullah Efendiden bahsederken şu cümleleri kurar:

> *"(…) o tam Aziz devri mirasyedisi, müsrif, yaşamayı seven, sofra ve ten lezzetlerine düşkün babası Hayrullah Efendi vardı. Bir altın yağmuru içinde imparatorluğun kendisini tasfiyeye hazırladığı bu senelerde Abdülhak Molla ailesinin elde kalan servetini daha evvelden tasfiye eden Hayrullah Efendi, Hâmid'in 'Hatırat'ının en canlı çehrelerinden biridir."* (Tanpınar, 2001: 510)

Bu cümlelerde Tanpınar, her ne kadar onu bir "Aziz devri mirasyedisi" olarak nitelese de 1866 yılında vefat eden Hayrullah Efendi, aslında ömrünün son beş yılını Abdülaziz devrinde geçirmiştir. Yine de bu durum, elbette onu Aziz devri insanı yapmaktan alıkoymaz.

Hayrullah Efendi'nin ölümünden dört sene sonra çıkmaya başlayan ilk dönem mizah gazeteleri de birer Abdülaziz devri yayınıdır ve bu yayınlarda dönemin "şık beyler"i ile sivilizeleri\centilmenleri; yani mirasyedileri ve müsrif insanları geniş bir şekilde ele alınır. Hayrullah Efendi'nin yaşam tarzı ve mizacı ile bu ilk dönem mizah gazetelerinde anlatılan "şık beyler"in\sivilizelerin hayata bakış tarzı arasında bir paralellik ve benzerlik bulunmaktadır. Bu benzerliklerin yanı sıra, aralarında derin ayrılıklar\farklılıklar da bulunur. Bu yazının amacı, kaynaklarda bize müsrif ve mirasyedi olarak tanıtılan Hayrullah Efendi ile ona bazı açılardan benzeyen ilk dönem mizah gazetelerindeki "şık beyler"i\sivilizeleri karşılaştırmak, aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır. 1870'li yılların şık beyleri ve sivilizeleri\centilmenleri, aslında 1866 yılında vefat eden müsrif Hayrullah Efendi'nin devamı niteliğindedirler. Hayrullah Efendi'nin yaşam tarzı ve tabiatı ile şık beylerinkini karşılaştırmak suretiyle, her iki tarafı da tanıtmaya ve anlamaya çalışacağız.

Her şeyden önce "şık" ve sivilize" kavramlarını açıklamak ve aralarındaki farkları ortaya koymak gerekir. *Hayâl* gazetesi, halkı bilgilendirmek amacıyla şık ile sivilize arasındaki farkı anlatan bir yazı neşretme gereği duyar. Erkekler için kullanılan bu tabirler sürekli birbirine karıştırıldığından olsa gerek, uzun uzun her iki tipin de özellikleri sıralanır. Metne göre şık, gençler için; sivilize ise daha yaşlıca, olgun olan erkekler için kullanılmalıdır:

> *"ŞIK BAŞKA SİVİLİZE BAŞKA*
>
> *Erbâb-ı mütâlaanın ekserisi şıkla sivilizeyi birbirine halt ediyorlar. Bu ise yanlıştır. Şık başka sivilize başka. Halkın efkârınca sivilize şıktan iyidir. Şık kavlince şıklardan iyi hiç kimse yoktur. Karagöz'e sorulursa al şıkı vur sivilizeye ikisinden bir adam çıkarana aşk olsun. Şık nâziktir, zariftir, hafiftir. Sivilize kişizâdedir, kibardır, malumat sahibidir. Şık gözlüklüdür, elvanlıdır. Saçları alafrangadır. Pantolonu dardır. Sakalı tıraştır. Sivilize sakallıdır. Sakalı düz kesilmiştir. Saçları alafranga ise de bağsızdır. Pantolonu geniştir. Setrisi alafrangadır. Şık Fransızca söyler. Sivilize Fransızca bilir. İngilizce bilen adam ne şık olabilir ne sivilize. Şık dâimâ Beyoğlu'nda gezer. Sivilizenin ise hareminin masârif defterlerini Beyoğlu tuhafçıları ayağa getirir. Şık Türkçe bilmese de olabilir. Lakin sivilize hem Türkçe bilmeli hem Fransızca. Vapura binerken şıkın pardösüsü kolunda olur. Sivilizenin arkasında uşak taşır. Sivilize yaşlıcadır, vekârlıdır. Şık gençtir. Sivilizeden şık olmaz, şık doğar büyüdükte sivilize olur…*

Bizim sarıklı hocalar da bu hâlleri düşündükçe gülmeden bayılırlar." (Hayâl, 1874: 1-2)

Bu açıklamalara göre Hayrullah Efendi'nin "sivilize" tipine daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Sivilize, şıka göre daha oturaklı bir tiptir. Kişizâdedir; yani belirli bir aileden gelir ki Hayrullah Efendi de köklü ve bilinen, sırtını saraya dayamış bir aileden gelmektedir. Bu yüzden kişizâde olarak kabul edilebilir.[1] Sivilize malumat sahibidir, Hayrullah Efendi de boş bir insan değildir. Hem bir hekimbaşı hem de bir müverrihtir. Kısacası önemli bir aydındır. Sivilize, sakallıdır ki Hayrullah Efendi'nin fotoğraflarına baktığımızda kendisinin sakallı olduğunu görmekteyiz. Sivilize Fransızca bilir, Hayrullah Efendi de gerçekten bu dili iyi bilmektedir. Sivilize, kişizâde olduğu için esnaf onun ayağına gelir, o dükkân dükkân gezmez, pardösüsünü kendisi taşımaz uşağı taşır. En önemlisi de sivilize, yaşlıca ve vekârlıdır. Bütün bu özellikler Hayrullah Efendi'nin kişiliğine yakın durmaktadır. Dolayısıyla, Hayrullah Efendi'nin şık ve sivilize tiplerinden hangisine daha yakın olduğuna bakılırsa, sivilize tipine uygun özellikler taşıdığı söylenebilir.

Şık ve sivilizenin yanı sıra, ilk dönem mizah gazetelerinde sıkça karşımıza çıkan bir diğer kavram ise centilmendir. Sürekli şıklardan bahseden mizah gazeteleri, ara sıra da olsa şıkın bir başka çeşidi olan centilmenlerden de söz ederler. Şık ile centilmen arasında fark olduğunu, bir şıkın centilmen olabilmesi için çeşitli özelliklere sahip olması gerektiğini belirten *Letâif-i Âsâr,* her şık centilmen olamaz diyerek, centilmenlerin vasıflarını sıralar. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, maddî durumu şıklara göre daha iyi olan alafrangalara centilmen denmektedir. Centilmenin vasıflarından bir kısmı şu şekildedir:

"*- Mutlaka Beyoğlu'nda kulübe âzâ olmalı.*

-Bir kupa, diğeri fayton, diğeri de Viktorya nev'inden üç adet arabası bulunmalı.

- Kulüpte veyahut hanesinde hiç olmaz ise gecede beş saat bezik oynamalı.

- Hiç kimsenin giydiği ve yaptığı şeyleri beğenmeyip rast gelenin üstünü başını süzüp gülmeli.

-Kullandığı saatin kösteği olmayacak ve saat cebine konulup arada bir kere çıkarılıp avucunun içinde tutularak bakılacak, kimse görmeyecek, hele şıklarda bulunduğu gibi centilmenlerde dahi mutlaka bir tek gözlük bulunacaktır.

-Avcılığa hiç olmaz ise heves edilecek ve av elbisesi kadifeden olup beş altı köpek beslenecek.

-Kullandığı arabacılar behemehâl ya İngiliz veya Fransız olup bıyıkları tıraşlı ve aylığı iki yüz frank yani on lira olacak. Arabacının çırağı on iki yaşından ziyade olmayıp o da ya İngiliz ya Fransız veyahud siyah Arap olacak.

-Centilmenlerce obur olmak şarttır.

-Bir de bunların içinde cavlağı çeken Mir'e iki bin liradan aşağı borcu olan yoktur.

[1] "*İstanbul'da doğdu. (1818) Babası Hekimbaşı Abdülhak Molla'dır. Medrese eğitiminin ardından hekimbaşı ve nâzır olarak babasının da görev yaptığı Mekteb-i Tıbbiye'yi başarılı bir öğrenci olarak bitirdi (1839-1843) Bir süre mezun olduğu okulda müderrislik yaptıktan sonra Meclis-i Maarif-i Umûmiye üyeliğine(1848), Encümen-i Dâniş'in ikinci başkanlığına getirildi. 1854'teMekâtib-i Umûmiye, 1859'da Mekteb-i Tıbbiye nazırı oldu.*" (Kahraman: 2012: 211)

-Aman bunlar aman bir zanpara bir zanparadırlar ki bir madamaya bir kere baksalar ol anda bayıltırlar.

-Centilmenlerin kullandıkları koku Neman Haym'dir. Öyle berber lavantası, bilmem çarşı lavantası kullanmazlar. Bu Neman Haym da sade Mir'de bulunur. Şişesini de bir çeyrek liraya verir. Bunu da mendillerine, yüzlerine, gözlerine, yataklarına, …larına sürerler.

-İstanbul'un eski mirasyedileri gibi vakitsiz meyveyi pek severler. Çilek olsun, kiraz olsun, armut olsun, hıyar olsun takdim edene çok para verirler.

-Esvab bahsine gelince bazısı Mir'den bazısı hâlâ Avrupa'da meşhur (Bon) nâm terziden getirtirler. Gömlek gibi, boyunbağı, baston, şemsiye gibi şeyleri Beyoğlu'nda Albert vâsıtasıyla Avrupa'dan getirtirler." (Letâif-i Âsâr, 1875: 81,98).

Yukarıdaki özelliklerin hepsi Hayrullah Efendi'nin yaşam tarzına uymasa da kimi bakımlardan o, centilmen tipine de yakın durmaktadır. Her şeyden önce maddi durumu iyi olması nedeniyle bu tipe yakındır; ancak daha sonra dara düşecek ve borçlanacaktır. Centilmenler de hem zengin hem de borçlu kişilerdir. Onların oburluk özelliği de Hayrullah Efendi ile uyuşmaktadır. Kendisinin sofra lezzetlerine düşkün olduğu seyahatnamesinden anlaşılmaktadır. Üstelik fotoğraflarına baktığımızda Hayrullah Efendi'nin bir hayli şişman olduğu ortadadır. Hayrullah Efendi'nin de centilmenler gibi çapkın olduğu görülmektedir. Abdülhak Hamit'in hatıralarından ve kendisinin seyahatnamesinde yer alan kimi cümlelerden bunu anlamak mümkündür. Tüm bu bilgilerden sonra onun, ilk dönem mizah gazetelerinde yer alan şık, sivilize ve centilmen tiplerinden kimi özellikleri bünyesinde barındırdığını söyleyebiliriz. Daha ayrıntılı bir karşılaştırmayı ise aşağıda yapacağız.

1. Hayrullah Efendi ile Şık Beyler (Sivilizeler\Centilmenler)

Osmanlı'nın ilk librettosunu yazan Hayrullah Efendi'nin mizacı ve yaşam tarzı hakkında pek çok kaynakta bilgi bulmak mümkündür. Kendisinin mensup olduğu aile, pek çok tanınmış şahsiyet yetiştirmiştir. Hayrullah Efendi de devrinin tanınmış bir aydınıdır. Hem bir hekimbaşı hem de bir tarihçidir. Özellikle yazdığı Osmanlı tarihini anlatan eser ile dikkatleri üzerine çeker. Bu eser, "*gayr-i müslim milletlerin medeniyet, örf ve âdetlerine karşı taassupkâr husumetten âzâdeliği itibârı ile de seleflerinin yazdıkları tarih kitaplarından tamamiyle farklıdır.*" (Th Menzel, 1987: 394) Görüldüğü gibi, Hayrullah Efendi'nin hayata bakış tarzı yazmış olduğu tarih kitabına da yansımış ve onu diğerlerinden farklı kılmıştır.

Hayrullah Efendi'nin yaşam tarzı ile ilgili en önemli ve birinci elden bilgileri oğlu Abdülhak Hamit Tarhan'ın hatıralarından öğreniriz. Babasından bahsederken, dedesi Abdülhak Molla'dan da söz açan Abdülhak Hamit, aslında dedesinin göründüğü kadar zengin olmadığını belirtir. Ona göre, Abdülhak Molla'nın serveti ile ün salması "kâzib"; yani uydurmadır. Bununla beraber, bu söylenti yersiz de değildir:

"Çünkü müteaddid sayfiye ve şitaiyelerle dört çifte, üç çifte kayıklara ve Hekimbaşı bahçesi namında hakikaten emsalsiz bir meşcer-i ezhar u eşcara mâlik olan ve zî-kıymet nesi varsa ilan ve teşhir etmekten hoşlanan ve mâlikânesini padişahlar bile teşrife tenezzül buyuran bu kazasker, mukbil ve manen mütemevvil olduğu kadar nakden, maddeten de bir zenginliği mümessil olmak lazım gelirdi. Hâlbuki irtihalinden sonra metrukâtı miyanında görülen servet-i nakdiyesi otuz bin kuruştan ibaret olan maaş-ı zâtiyesiymiş."(Abdülhak Hâmid, 2013: 21)

Abdülhak Hamit'e göre, dedesi Abdülhak Molla görünüşte çok zengin olmasına karşın, vefatından sonra bu zengin görünüme lâyık bir miras bırakmamıştır. Babası Hayrullah Efendi ise "*pederi Abdülhak Molla'nın o zamanki servet-i câzibe-i şöhretine sahip olmadığı gibi onun şöhret-i kâzibe-i servetini de idâme edememiştir.*" (Abdülhak Hâmid, 2013: 21) Her ne kadar Abdülhak Hamit, dedesinden babasına kalan mirasın o kadar da çok olmadığından dem vursa da insanların dışarıdan durumu algılayışları böyle değildir. Ahmet Cevdet Paşa'nın Bursa valisi olarak görev yapan Mehmed Emin Âli Paşa'ya yazdığı bir mektuba aldığı cevapta yer alan cümleler, durumun dışarıdan nasıl algılandığını ortaya koyar: "*Abdülhak Efendi'nin vefâtı fi'lhakîka mûcib-i te'essür oldu. Merhûmun vâkıâ mizâcı biraz acâib idi. Fakat eski zurefadan ve erbâb-ı tabî'attan mîr-i kelâm nâdirü'l-misl bir âdem olduğu cihetle yerini boş bıraktı. Hayrullah Efendi mîrâsa konduğundan pederinin vefâtı acısını unutmuş olmak gerektir.*" (Cevdet Paşa, 1991: 71) Hayrullah Efendi ile bilgi veren kaynakların genelinde onun bir mirasyedi olduğundan bahsedilir. Ona, babasından bir "servet" kalmıştır.[2] İlk dönem mizah gazetelerinde yer alan "şık beyler" de Hayrullah Efendi gibi birer mirasyedidir. 1870'li yılların mizah gazetelerinde bu kibar mirasyedileri anlatan ve onların hâllerini eleştirip alaya alan pek çok yazı bulmak mümkündür. Şık beyler, olur olmaz her şeye para harcamaktan çekinmeyen mirasyediler olarak tanıtılırlar. Mirasyedi şık beylerin en önemli özelliklerinden biri ise anne ya da babalarının hayatta olmamasıdır. Özellikle baba yokluğunda ve mirası elde ettikten sonra daha da savurganlaşan bu beyler, her zaman mizah gazetelerinin hedefi olmuşlardır. *Letâif-i Âsâr,* mizah gazetesi ise şık beylerin anne babalarının var olduğunun sanılmasına şaşmaktadır: "*Bazı zevâtın şık beylerin cümlesinin vâlidesi ve pederi var zanneylemesine.*" (Letâif-i Âsâr, 1872: 2-3) Anlaşıldığı kadarı ile şıklık yarışına giren bu kişiler, anne ya da babanın yokluğunda, daha savurgan ve müsrif olabilmekteydiler. Gerçek hayatta varlıklarını sürdüren bu mirasyedilerin, kurmaca dünyada da yansımalarını görmek mümkündür. Bilindiği gibi, Ahmed Midhat Efendi'nin "Felatun Bey ile Rakım Efendi"deki Felatun ile Recâizade Mahmut Ekrem'in "Araba Sevdası"ndaki Bihruz Bey, bu cinsten mirasyedilerdir; yani baba yokluğunda daha da savurganlaşan ve israf eden bir yapıları vardır.[3]

Abdülhak Molla 1854 senesinde vefat etmiştir. O vefat ettiğinde ise Hayrullah Efendi yirmi altı yaşındadır. Genç yaşında babasından kalan mirası idame ettirmeye çalışan Hayrullah Efendi, bu konuda çok başarılı olamamıştır. O da şık beyler gibi elde ettiği parayı iyi yönetememiş ve savurgan bir şekilde davranmıştır. Oğullarının da bulunduğu Paris'e gittiğinde yaşamak için seçtiği semt pahalılığı ile ilgi çekmektedir. Üstelik Hayrullah Efendi, burada oğullarıyla kalmak için sıradan bir ev tutmak yerine, koca bir konak tutmayı tercih etmiştir:

> *" Hayrullah Efendi Köstence üzerinden Tuna yolu ile Viyana'ya, orada kısa bir müddet kaldıktan sonra Almanya ve Belçika'dan geçerek Paris' e vardı. Kendisinden bir yıl önce Paris' e gelen büyük oğlu Abdülhalik Nasûhî ve orada o tarihten beri bir Fransız mektebinde okumakta olan küçük oğlu Abdülhak Hamid'i yanına alarak, Paris'in en kibar ve gözde semti sayılan Faubourg Saint-Honore'de mükellef bir konak tutup büyük bir medeniyet merkezi olması sıfatıyla hayran*

[2] "*1854'te babası Abdülhak Molla'yı kaybetti ve kendisine hatırı sayılır bir servet kaldı.*" (Hayrullah Efendi, 2002: X)

[3] "*(...) İşte mutlak bir metne bu denli bağlı bir dönemde, o mutlak metnin arkasında duran bir baba otoritesinden yoksun bulunmak, Tanzimat düşünürleri için oldukça tedirgin edici bir ruh haline neden oluyordu. Babanın yokluğunda tek tutamak kuvvetli bir ahlâk anlayışı gibi görünüyordu. Belki de bu yüzden 19. yüzyılda çok sayıda 'oğula nasihat' ya da 'çocuk terbiyesi' kitaplarına rastlarız.*" (Parla, 1993: 28-29)

kaldığı şehrin kendisine sunduğu çeşitli nimetlerini gündüzü ve gecesiyle yaşamaya çalıştı." (Akün, 1998: 69)

Hayrullah Efendi'nin kendisi de "Avrupa Seyahatnamesi"nde bu mükellef konağı ve içindekileri uzun uzun anlatmıştır:

"*Ben Paris'te iken Matignon sokağında birinci tabakada tekellüfü olarak eşyasıyla beş adet yatak odası, bir salon ve bir yemek odası ve gümüş takıöıyla yemek tabakları, çay takımı bir (arabalık) ve bir hizmetçi odası, bir ajır ve bir mutfak bakır takımıyla birlikte olarak mâhiyyesi bin franka olmak üzere bir hane kiralamış idim. Benim yattığım odanın mefruşatı ve pencerelerinin perdeleri mavi atlastan olup, salonu dahi müzehheb ve zer-târ mensûcât-ı harîriyyeden olmakla bahası kadar değeri var idi. Karşısı La Fayette nam meşhur bankerin konağı bahçesi arkası dahi Felemenk sefaretinin bahçeleri olduğundan, nezareti pek güzel idi. Mezkûr hânede ikametim müddetinde refakatimde iki oğlum (ve müderrisinden Hoca Tahsin Efendi) uşaklarım var ise de Paris'in usulünü bilmedikleri cihetle taamlarımızı pişirmek, sofra hazırlamak, yataklarımızı düzeltmek, ortalığı süpürmek üzere mâhiyye kırk franka Marie isminde bir karı hizmetçi almış idim.*" (Hayrullah Efendi, 2002: 94)

İçinde gümüş yemek takımları ve mavi atlastan perdeler bulunan bu mükellef konağa bakıldığında Hayrullah Efendi'nin büyük bir lüks ve sefahat içinde olduğu görülür. Ancak, kendisi Paris'te kısa süre sonra dara düşecek ve geçim sıkıntısı çekmemek için çareler aramaya başlayacaktır. İlk dönem mizah gazetelerinde şık beyler de görünüşte çok zengindirler. Ancak, tüm gösterişlerine ve lüks yaşamlarına rağmen, cepleri boştur ve para sıkıntısı çekerler: *Latife,* şıkların parasızlıklarıyla alay etmek için bir yazı neşreder. "Bir Şıkla Bir Edibin Muhaveresi" başlığını taşıyan diyalog, şıkların nasıl bir borç içinde yüzdüklerini çok net bir şekilde gözler önüne serer:

"*E- Beyefendi paltoyu kaç kuruşa aldınız?*

Ş- Almadım. Yedi liraya yaptırdım.

E- Pantolonunuzu kime ve kaça yaptırdınız?

Ş- Mir'e yaptırdım. İki buçuk lira.

E-Potininizi kaç kuruşa yaptırdınız?

Ş- İki liraya.

E- Ey fesinizi kaça aldınız?

Ş- Yarım lira.

E- Bastonunuzu.

Ş- İki lira.

E- Kutunuz.

Ş- Bir buçuk lira.

E- Canım beyim siz hiç mecidiye ile, bakır ile alışveriş etmez misiniz?

Ş- Hayır. Bizim ahz ü itâlar lira ile biter.

E- Ya öyle mi? Bari lutfen o çok çok sayıp döktüğünüz liralardan bir tanesini olsun çıkarsanız da görsek.

Ş- Efendim. İşim var müsaadenizle gideyim. İnşallah başka vakit görüşürüz." (Latife, 1875: 3)

Hayrullah Efendi Avrupa'ya gittiğinde, oranın hep birinci sınıf mekânlarını tercih etmiş, en iyi lokantalarında yemek yemiştir:

> *"Görülecek yerler, kalınacak oteller, yemek yeme gibi bahislerde okuyucuyu bilgilendiren Hayrullah Efendi, genellikle gittiği yerlerin birinci sınıf otellerinde kalır. En iyi lokantalarında yemek yer. O yerleri iyi bilen özel bir rehber tutar. Kısacası pahalı zevkleri ve alışkanlıkları olan bir Osmanlı aristokratı olarak, tercihlerini her zaman en iyi olandan yana kullanır."* (Hayrullah Efendi, 2002: XI)

Hayrullah Efendi'nin özellikle Avrupa'da yaşarken her şeyin en pahalısını tercih ettiğini ve keyif ehli bir insan olduğunu Ercüment Kuran da doğrular:

> *"Yolculuk Kitabı müellifin şahsiyeti, mizacı ve siyasi görüşleri hakkında ilgi çekici bilgi ihtiva etmektedir. Buna göre, Hayrullah Efendi cömert, keyif ehli, ilmi tecessüs sahibi ve açık fikirli bir zattır. Avrupa'da en pahalı otellerde kalmıştır. Paris'de önce şehrin kibar semti olan Champs-Elysees'de beş yatak odalı mükellef bir konak kiralamışsa da, az sonra aynı semtte daha mütevazi bir daireye taşınmıştır. Hayrullah Efendi'nin boğazına düşkün olduğu da anlaşılıyor. Hususiyle dondurmayı çok sevdiği, Avrupa'da mevcut dondurma çeşitlerini uzun uzun tarif edişinden belli olmaktadır. Hayrullah Efendi Paris'de yaşadığı hayattan pek hoşlanmış olmalıdır ki, eserinde bu beyitleri yazmıştır: »Cihanın her nevi ahvalini tadad kabildir Fakat bu Parisin medh ü senasin yad müşkildir"* (Kuran: 1980:301)

Hayrullah Efendi, bir Osmanlı aristokratı olduğunu kendisinin yazdığı Avrupa Seyahatnamesi'nde de belirtme gereği duymuştur. O, "haysiyetli" bir kişidir. "Öyle para az gitsin diye" düşük restoranlarda yemek yiyecek biri hiç değildir:

> *"Yalnız olunduğu halde restoranlarda yemek yemek ucuzdur. Amma bunda dahi muhâfaza-i nâmûsa dikkat etmelidir. Öyle para az gitsin diye haysiyyet-i zâtiyyeye münasip olmayan restoranlara azimet lâyık değildir. Adam başına yedi sekiz frank ile kurtulunur. Palais Royal denilen mahalde (her ne kadar) gayet ehven (ve âdi adamlara mahsus) restoranlar var ise de haysiyetli zevat için ayıptır. (Fakat en mutedil ve temiz) en büyük restoranlarda bir şahıs için en ziyade masraf yirmi beş franktır. Amma sefahate gayet olmadığından Café Angélina dedikleri İngiliz kahvesinde bir defa yemek için iki yüz (üç-beş yüz) franktan ziyade para sarf olunmak mümkündür."* (Hayrullah Efendi, 2002: 94-95)

Avrupa Seyahatnamesi (Yolculuk Kitabı)'nın bir başka yerinde de asaletinden bahsetme gereği duyar:

> *"Ben milletimin ahad ve esâfilinden olmayıp, hasb-el-kader bulunduğum hâl ve mevki ve asaletim mülâbesesiyle saray gibi kâşânelerde ve cesim ve müzeyyen dîvânhâneler içinde büyümüş olduğum halde…)"* (Hayrullah Efendi, 2002: 136)

Yine, kitabının Paris'teki kira arabalarını anlattığı bölümünde ucuz arabalara binmenin haysiyet ve namusunu gözetenler için münasip olmayacağını şöyle anlatır:

"Bahaları her ne kadar ehven ise de, haysiyet ve namusunu gözetenler (ve zenginlik taslayanlar ve süs satmak isteyenler) için bu arabalara binmek münasip olamaz" (Hayrullah Efendi, 2002: 99)

Özellikle, her şeyin en pahalısını tercih eden Hayrullah Efendi'nin bu tutumu, bize şık beyleri hatırlatır. Onlar da borç altına girmekten çekinmeden yaşayan, pahalı zevk sahibi insanlardır. Bu durumu, şıkların kundura seçimi ile örnekleyebiliriz. İstanbul'daki en pahalı kunduracılardan alışveriş yapan şıklar, pahalı alışkanlıkları olan insanlardır: İstanbul'daki kimi kunduracılar pahalılıkları ile bilinmekte ve sadece belli bir kesime hizmet edebilmekteydiler. Bu belli kesim ise "şıklar"dan ibarettir. Borç altına girmekten çekinmeyen şıklar, pahalı kundura alabilmek için her yolu denerler ve sonunda muratlarına ulaşırlar. Ancak *Latife*'ye göre, kunduranın parasını ödeyebilmek için, sonrasında yalınayak gezmek mecburiyetinde kalacakları ise su götürmez bir gerçektir:

"-Efendim, kunduranızı kime yaptırıyorsunuz. Maşallah çok biçimli.

-Beyoğlu'nda bir Fransız var Heral isminde bendeniz ona yaptırırım.

-Bari fiyatı ehvence mi?

-Pek ehven çifti elli frank.

-Kim deli frank?

-Hayır efendim elli frank diyorum.

-Elli frank kaç kuruş ediyor.

-Efendim elli frankımız iki yüz yetmiş beş kuruş kadar etmeli…

-İki yüz yetmiş beş kuruş mu? He he hey!!! Öyle ise Heral her halde sizi yalın ayak gezindirmeye mecbur edecek." (Latife, 1874: 3)

Avrupa'da iken eğlenmekten de geri kalmayan Hayrullah Efendi çok sık tiyatroya gider. Tiyatro oyunlarının yanı sıra operaya da devam eden Hayrullah Efendi, kimi zaman bu mekânların giyim tarzlarına uymak durumunda kalır:

> *"Operaya birkaç kereler gitmiş idim. Filhakika ibret-âmiz birtakım hikâyelerin suret-i mücessemesi icra olunur idi. Mezkûr operaya gitmek için süvareye gider gibi siyah pantolon, siyah setri, beyaz yelek ve beyaz eldivenler olmak lâzımdır."* (Hayrullah Efendi, 2002: 141)

Bu tür mekânlara giderken özel giyinmek, bilhassa eldiven takmak Avrupaî bir harekettir ve şık beyler de görülen bir özelliktir. Tiyatro seyretmeye giden bütün şıklar yanlarına eldiven almadan tiyatro salonuna gitmezler. Ancak bu durum Osmanlı'da, halkın gözünde "tuhaf" karşılanmaktadır. Bir şık ile tiyatro seyretmeye gelmiş bir beyefendi arasında geçen şu muhavere, şıkların ne kadar müsrif olduklarını gözler önüne sermektedir:

"BİR LU'BİYATGÂH LOCASINDA

Şık- (Ellerinde beyaz eldiven olduğu ve yanında muhtelif renkte birtakım eldiven bulunduğu hâlde)

Bir Zât- Beyefendi acaba bu eldivenlerin sâhibi nereye gitti?

(Eldivenlere bakarak) Bir çift bendenize lâzım acaba kaç kuruşa veriyor

sordunuz mu?

Şık- Eldivenler benimdir.

Bir Zât- Siz mi satıyorsunuz? Allah vere de ucuz ola idi.

Şık-Affedersiniz bendeniz tuhafçı değilim mahazâ bu eldivenler zâtıma mahsûstur.

Bir Zât- Bu kadar eldivenin ne lüzûmu var?

Şık- Bizim tezyin-i endâmımız böyledir. İşte görüyorsunuz a?

Bu eldivenler bu akşama mahsûstur. Yarın akşam başkasını alırım

(Paltosunu göstererek) hattâ esvâbım bile.

Bir Zât- Buna Karun'un malı olsa idâre etmez.

Şık- Kira ile alırız efendim… Her şeye çâre bulduk yalnız tıraşla, karın doyurmasına kolaylık bulamadık. (Hayâl, 1875: 3)

Hayrullah Efendi, Avrupa'da olduğu dönemde dahi pahalı zevklerini sürdürmeye çalışmışsa da onun için iktisadî sıkıntılar baş gösterecektir. Oğluyla beraber Paris'te bulunduğu dönemde, para sıkıntısı çektiği de olacaktır. Böyle durumlarda ise iktisadî tedbirler alacaktır. Oğlu Abdülhak Hamit, Paris'te yaşadıkları para sıkıntısını hatıralarında şöyle anlatır:

> *"Biraderim İstanbul'a avdet etmiş, lala- bilmem niçin- bir mücellit dükkânına verilmiş, Hoca Tahsin sefarethanede yerleşmişti. Nihayet ben de mektepten çıkarıldım. Sözde bir buçuk senelik tahsil kâfi görülmüştü. Fakat işin doğrusunu söylemek lazım gelirse, bunlar birer tedbir-i iktisâdî idi. Pederimle ben, o büyük apartımanda bir uşak ve bir hizmetçi kadınla kalmıştık. Kimseler semtimize uğramıyordu. Benim pırlanta yüzüğüm ve saatle kordonun ya rehine konulmuş, yahut satılmış, herhâlde benden çıkıp gitmiş, İstanbul'dan para getirecek olan salim Ağa ise bir türlü gelemiyordu. İsmi şimdi hatırıma gelen Devain Lokantası'nda bir gün taam ederken pederim bana 'daima biftekle makarna yiyorsun, bir kere de ağzının tadını değiştir' dediğinde, garsonun getirdiği listeyi elime alarak bir yemek intihap ettim. Ne olduğunu bilmiyordum. Turuf yahnisi olduğunu ve bunun en pahalı yemeklerden bulunduğunu, pederimin tesviye-i hesab ettiği sırada dikkat ettiğim hâlinden anlamıştım. Günden güne âsârı daha ziyade belirmeğe başlayan bu müzayaka esnasında pederim bazen bilmem nerelere gider ve beni mahud Fransız uşağına terfikan ucuz lokantalara gönderirdi."* (Abdülhak Hâmid, 2013: 51-52)

Paris'te parasız kalan Hayrullah Efendi, oğlunun pırlanta yüzüğünü ve saatle kordonunu satar. Mizah gazetelerine göre, parasız kalan şık beyler ise babalarının yapma dişlerini bile satabilmektedirler. Şıklıklarından vazgeçmek yerine bu yola başvuran beylerle alay eden bir yazı ise *Hayâl* gazetesinde karşımıza çıkar. Gelecek hakkında tahminler yürüten gazete, şıkların babalarının dişlerini satacaklarını öngörmektedir:

> *"Şık beylerden biri pederinin uykuya vardığı sırada ağzından çıkarıp kenara bıraktığı bir takım masnu' dişleri alıp satacak ve bununla ihtiyacını def' ü ta'dil eyleyecek…"* (Hayâl, 1874: 3-4)

Böylelikle gazete, şıkların para harcayabilmek uğruna, utanmadan ve sıkılmadan babalarının dişlerini bile satabileceklerini belirterek, onları eleştirmiş olur.

Hayrullah Efendi, oğlu Abdülhak Hamit ile Paris'te bulunduğu sırada yaşadığı ikdisadî bunalımdan seyahatnamesinde bahsetmez. Paris'teki içi gümüş yemek takımlarıyla dolu o mükellef konağı terk ederek, başka bir semtte bulunan küçük bir eve geçmelerini ise farklı sebeplere bağlayarak açıklar. Aynı zamanda Hayrullah Efendi, dışarıda restoranda yemek yemeyi bırakmalarını, evde yemeye başlamalarını ise dışarıda yemekten usanmalarına bağlar. Ancak, hakiki sebebin böyle olmadığı yukarıda da görüldüğü gibi oğlu tarafından hatıralarında anlatılmıştır. Hayrullah Efendi, bu geçim sıkıntısı çektiği dönemde en âlâ ve pahalı lokantalara gidemeyişini ise ilginç bir şekilde mirasyedilikle ilişkilendirir; yani ona göre en âlâ lokantalara gitmek bir nevi mirasyediliktir. Bu düşüncesi, malî sıkıntı çektiği döneme aittir:

> *"Sonra evlâdımın büyüğü İstanbul'a, küçüğü mektebe gittiğinden mezkûr hane dahi bizim için büyük gelmekle Chams-Elysées'de Oratoire sokağının birinci tabakasında, ikinci numarada bir hane dairesi istikra olundu idi. Ekseriya Paris'te ikamet eyleyen yabancılar ve yerliler bile bütün bir haneyi kendilerine hasr etmeyip, hanelerin taksimleri dahi devâir-i adîdeyi müştemil olduğundan, her dairesini bir familya kira ile tutup ikamet ederler. Onun için her hanelerin tabakalarında başka başka familyalar oturmaktadırlar. İmdi öyle müteallikât ile bir hanede ikamet olunduğu vakit evde yemek pişirtmek idarelidir. Fakat masârif-i vakıa yevmiye verilmek gerekir. (Paris'te restoranlarda taam etmekten usanıp, bir müddet dahi hanemizde yemek pişirtmeye meyl etmiş olduğumdan, yevmiye sekiz on kişi sofrada hazır bulunduğu halde bile yirmi beş otuz franka kifayet eder idi. Zira pahalılığı hilâf olarak şöhret bulmuş olan Paris şehrinde yevmiyeye lahm ve sebzesi ile mükemmel olduğu halde bir franktan ta beş yüz franka kadar bir kişi için karın doyuracak mahaller ve dükkânlar vardır. Bunlardan en ednâsına tenezzül irtikâp ve rezalet olduğu gibi en âlâlarına dahi çıkmak mirasyedilik olduğundan mutediliyle kanaat etmek gerekir."* (Hayrullah Efendi, 2002: 94)

Avrupa'da geçim sıkıntısı çektiği sıralarda, "mirasyedilik" etmemek adına en âlâ restoranlardan uzak duran Hayrullah Efendi'deki kanaat, açıkçası 1870'li yılların şık beylerinde yoktur. Onlar, ceplerinde para olmasa dahi keyif sürmekten vazgeçmezler. Hatta insanları dolandırıp aldatarak iş görürler. İşte, bu noktada Hayrullah Efendi'den ayrılırlar:

> *"İKİ ŞIK BEYİN MUHAVERESİ*
>
> *-Vay efendim nereye teşrif?*
>
> *-Malum a beyim! Bizim terzinin dükkânına… Görüyorsunuz ki urbam lekelenmiş de âdetâ giyilmeyecek bir hâle gelmiş… Bir yenisini yaptırmak icâb etmez mi?*
>
> *-Hay hay! Fakat bu urba ile gezmiş iseniz hem ayıp ettiniz hem de alafrangaya muhalif harekette bulundunuz!*
>
> *-İşte bendeniz de bunu düşündüm de tecdidine lüzûm gördüm. Yoksa…*
>
> *-Ha iyi aklıma geldi. Bendeniz sizi birkaç gündür Beyoğlu'nda göremedim. Zannım doğru ise Büyükdere'de bulunuyordunuz.*
>
> *-Evet zannınız pek doğru! Efendim ne olmak ihtimâli var? Bizi kalemden … ettiler.*

-Adam sen de ne zararı var? Beyoğlu sağ olsun.

-Amin!

-Öyle ise haydi şimdi terziye gidelim sonra da Aynalı'ya gideriz.

-Pek iyi ama bende…

-Ne bende var mı zannediyorsunuz? Ben de sizin gibi kalemden … Terziye ise dört kat Avrupa parası borcum var. Cebimde de iki kuruştan başka para yok. O da bakkaldan çiroz ekmek alıp da bir iki gece geçinmeye karşılıktır.

-Canım! Hiç olmazsa kırk parasıyla olsun Galata'ya gidip bir iki kadeh atıştıramaz mıyız?

-(Biraz düşünerek) Haydi be! Ne olmak ihtimali var? Terzi gibi akşam bakkalı da dolandırırım. (Tiyatro, 1875: 3)

Hayrullah Efendi, Yolculuk Kitabı adını verdiği seyahatnamesinde Avrupa'yı okuyucularına uzun uzun anlatır. Hayrullah Efendi'nin bu seyahatnamede Avrupa için kurmuş olduğu cümleler araştırmacılar tarafından farklı yorumlanmıştır. Ercüment Kuran'a göre Hayrullah Efendi bir Batı hayranıdır ve Avrupa'yı taklide eğilimlidir: "*Tanzimat dönemi aydınlarının çoğu gibi Hayrullah Efendi de Avrupa'yı taklide eğilimledir. Yolculuk Kitabı'nda Batı müesseselerinin tenkidine rastlanmaz.*" (Kuran, 1998: 99) Buna karşılık İbrahim Şirin, Hayrullah Efendi'nin Osmanlıcı olduğunu savunur:

*"Kuran, "Osmanlı Aydını Hayrullah Efendi'nin Viyana Seyahatleri (1862-1864)" **Türk İslam Kültürüne Dair,** Ank, 2000,s.,89-94 Hayrullah Efendi'nin Viyana seyahatini konu edinir. Hayrullah Efendi ile Ahmet Mithat Efendi'yi karşılaştırır. Kuran, Ahmet Mithat'ın Avrupa -Osmanlı sentezine dayalı sentezci fikirlerini, Avrupa'nın taklidinden yana Avrupa hayranı olarak gördüğü Hayrullah Efendi'nin fikirlerinden daha yakın bulur kendine. Israrla Hayrullah Efendi'nin Batı hayranı yanını ortaya çıkarmaya çalışır. Oysa Hayrullah Efendi Ahmet Mithat kadar sentezci Ahmet Mithat kadar Osmanlıcıdır."* (Şirin,2004: 153)

Zuhal Özaydın ise Hayrullah Efendi için şu cümleleri kurar: "*Ülke çıkarı için Batılılaşmanın gereğine inanmıştır. Batı kurumlarına, Batı sosyal hayatına ilgi duymuştur.*" (Özaydın, 1996-97: 203)

Bütün bu düşünce ve görüşlerden sonra şunu açıkça söyleyebiliriz ki Hayrullah Efendi, Avrupa'yı gezip görmüş ve orayı beğenerek "niçin bu intizam ve asayiş ve niçin bu ma'mûriyyet ve efzâyiş bizim vatanımızda yoktur." diye hayıflanmıştır. Dolayısıyla, o Avrupa'yı beğenen bir Osmanlı aydınıdır, ancak seyahatnamesinden de anlaşıldığı kadarıyla millî hassasiyetini kaybetmemiştir.

Hayrullah Efendi, içinde bulunduğu lüks yaşam ve tüketim hastalığına yenik düşerek Rum zenginlerinden Baltacı isimli bir tacirden beş yüz lira borç alır. Üstelik bu borcu "vakt-i perhiz ü imsak"ta; yani geçim sıkıntısı çekmeye başladıkları zamanlarda, Bebek'te oturduğu Hekimbaşı yalısının her yerini muşambalarla kaplatmak için almıştır. Ancak, aldığı bu borç karşılığında yalıyı bu tacire rehin gösterir. Uzun süre ödenmediği için, faiziyle beraber yıllar içinde katlanan bu borç yalının elden gitmesine sebep olur. Abdülhak Hamit, babasının durumunu anlatırken "hummâ-yı isrâf ü istihlâk" ifadesini kullanır; yani oğluna göre de Hayrullah Efendi bir tüketim ve israf hummasına tutulmuştur. Bu durum da kendini ve ailesini kötü sonuca doğru sürükler.

Bebek'teki pembe yalı Mütercim Rüştü Paşa'ya satılır.[4] Hayrullah Efendi, bu haberi aldığında Tahran'dadır ve duruma fazlasıyla üzülür, ardından da haberin etkisiyle kalp krizi sonucu vefat eder. Mezarı Tahran'dadır.. Abdülkak Hamit, yalının satılışını şöyle anlatır:

> "*Pembeliği siyaha tahavvül eden bu yalıya, Mısırlı İlhamî paşa vaktiyle yirmi beş bin lira teklif etmiş, fakat bolluk vaktimiz olduğundan pederim gani ve 'bana lazım olan para değil yalıdır' diyerek müstağni bulunmak istemişti. Ondan pek çok zaman sonra vakt-i perhiz ü imsak gelmişse de hummâ-yı israf ü istihlâk geçmemiş olduğundan, yalının bütün sofa ve merdivenlerine, belki de her tarafına muşammalar kaplatmak havası eserek bu havayı tazmin için sarfı icap eden beş yüz lira, o zamanın Rum zenginlerinden bulunan Baltacı nam tacirden istikrazen tedarik olunarak, yalı da bu paraya mukabil bu tacire terhin edilmişti.*" (Abdülhak Hâmid, 2013: 81)

Hayrullah Efendi'nin sadece İstanbul'da iken borç para almamış, Tahran'daki görevi sırasında İran sefiri Hüseyin Han'dan da senetsiz borç almıştır. Ölümünden sonra bu borcu Osmanlı Devleti ödemiştir: "*Hayrullah Efendi'nin İran sefiri Hüseyin Han'dan senetsiz olarak aldığı 239 adet Osmanlı lirası borcunu da devlet ödemiştir.*" (Özaydın, 1990: 53) Burada, ilk dönem mizah gazetelerindeki şık beylerle Hayrullah Efendi'nin bir ortak noktası daha açığa çıkıyor, o da borçlu olmak. Ancak, borç bakımından aralarında farklılık da bulunur. Şöyle ki Hayrullah Efendi geçim sıkıntısı çekmeye başladıktan sonra borca girer, ancak bu borcunu maddi durumu elvermediği için ödeyemez; yani gerekli para elinde olsa borcunu ödeyecektir. Bunun yanı sıra şık beyler ise borçlarını ödemek istemezler. İnsanları dolandırıp, aldatırlar. Bu noktada da Hayrullah Efendi'den ayrılırlar: Dönem modasına uymak uğruna çeşitli "tuhaf"lıklara kalkışan şıklar, insanları dolandırarak ve kandırarak yaşamayı düstur edinmişlerdir. Öyle ki borç içinde yüzdükleri halde, rahat bir tavır takınmakta ve kendilerine sonuna kadar güvenmektedirler:

> "*-(…) Meselâ yeni bir şey çıktı mı bendenize atf ederek onun icâdıdır diyorlar.*
>
> *-Doğru söylerler.*
>
> *-Neden?*
>
> *-Neden olacak sizden başka biri daha var mıdır ki bu yaşta takındığınız mavi üzerliği taksın.*
>
> *- Takdımsa ben icâd etmedim a.*
>
> *-Acaba sizin icadınız yok mu, paçası bol pantolonu evvel kim yaptırttı?*
>
> *-Evet evvelce bendeniz giydim. Giydimse fena mı oldu?*
>
> *-Fena olmadı ama birtakımımızın duyûna müstağrak olmasına sebep oldun.*
>
> *-Çok şey borç olmağla ne olur imiş. Benim borcum yok mu. Şimdi şuradan köprüye kadar saysam yüz elli dükkâna borcum vardır da hiç*

[4] "*Yalı bu suretle elden çıkınca Hayrullah Efendi ailesi Hamid'in büyük halasının oğlu Ahmet Vefik Paşa'nın Rumeli Hisarı'ndaki yalısına geçici olarak taşınmışlardır. Hayrullah Efendi, İran'da iken aldığı bir mektuptan keyfiyeti öğrenerek bir kalp krizi sonucu vefat etmiştir.*" (Ülgen, 1972: 17)

efkâr etmem.

-Evet bu hususta bendeniz de sizinle hem -efkârım.

-Aman sen de ne olmak ihtimâli var. Borç eder ötekini dolandırır, berikini aldatıp her sene bizim moda ne ise alır yaparım.

-Evet yaparız.

-Öyle ise yaşasın şıklık, sağ olsun dolandırıcılık, artık buyurun gidelim.

-Gidelim efendim gidelim." (Hayâl, 1874: 3-4)

Hayrullah Efendi'nin ölümünden sonra Hekimbaşı ailesi maddî bakımdan büyük sıkıntılar çekerler. Öyle ki Abdülhak Molla'nın eşi, Hayrullah Efendi'nin annesi devletin en üst makamlarına dilekçeler yazarak maddî yardım talep etmiştir. Sadarete yazılmış dilekçelerden birinde özetle şunlar yazmaktadır:

> *"İran sefiri oğlum Hayrullah Efendi'nin ölüm haberi geldikten başka, daha önce eşim Abdülhak Efendi merhumun ölümünde birtakım kişilerin beceriksiz idareleri neticesi oğlumun yardımı ile geçinirken onun da ölümü tamamen perişan olmamıza sebep olmuştur. Geçimimizi sağlayacak bir akçe ve habbe gelirimiz olmadığından merhameten emsallerimiz gibi bizlere de eterli mikdar maaş tahsisiyle perişanlıktan kurtulmamıza müsaade-i merhamet…"* (Özaydın, 1990: 52)

Dilekçe kabul edilmiş ve devlet tarafında aileye maaş bağlanmıştır.[5] Zuhal Özaydın'a göre, Hayrullah Efendi'nin yaşam tarzı geçim sıkıntısı çekmesinin ana sebebidir. Lüks yaşayan, israftan kaçınmayan, Avrupa'da bile en pahalı otellerde ve evlerde kalan Hayrullah Efendi'yi geçim sıkıntısı çekmeye bu hayat tarzı sürüklemiştir. Ancak Özaydın, Hayrullah Efendi'nin bu yaşam tarzını seçmesinde bulunduğu sosyal konumun etkili olduğu düşüncesindedir; yani sırtını saraya dayamış köklü bir hekimbaşı ailesinden gelen, kendisi de bir hekimbaşı olan Hayrullah Efendi böyle yaşamak mecburiyetinde kalmıştır:

> *"Çektiği geçim sıkıntısı ve ölümünden sonra ailesinin düştüğü perişanlık, kendisinin ömrünü sadece devlet memuriyeti ile geçirmiş olması ile ilgilidir. Bulunduğu sosyal konum sebebiyle devri içinde yaşamaya mecbur olduğu yaşam tarzı geçim sıkıntısının sebebidir. Bütün geliri devletten gelen maaş olan ailenin, maaş kesildikten sonra perişanlığa düşmesi şaşırtıcı bir durum değildir."* (Özaydın, 1996-97: 203)

Özaydın'ın Hayrullah Efendi için yaptığı yorum doğru kabul edilebilir. Sonuçta Hayrullah Efendi, köklü bir aileden geliyordu ve bulunduğu sosyal konum onu israf etmeye ve borç almaya yöneltti. Ele güne karşı konumunu korumak zorundaydı ve babası zamanındaki zengin görünümü devam ettirmeye çalıştı. Ancak, başarılı olmadı. Şık beyler (sivilizeler\centilmeler) ise sıradan insanlardır. Halk içerisinde yaşarlar ve onların sosyal konumları, zengin ve para bakımından güçlü görünmeyi gerektirmez. Buna karşın, lüks içinde yaşamayı arzulayan ve en pahalı giysileri, ayakkabıları alarak israf eden şıkların bu davranışlarını olumlu karşılamak mümkün değildir. Kısacası, onları böyle yaşamaya iten gerçek bir sebep yoktur. Şık beyler, insanları dolandırıp aldatmak suretiyle yaşarlar. Hayrullah Efendi'den ayrıldıkları en önemli nokta budur.

[5] Hayrullah Efendi'nin maddi durumu ve sadarete yazılan dilekçeler ile sadaretin cevabı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Özaydın, 1990)

İstanbul'un en pahalı giysilerini diken Terzi Mir, aslında onlar için fazlasıyla gereksiz ve lükstür. Elbise yaptırmaya gelince Terzi Mir'den şaşmayan; fakat kendilerine para sorulduğunda çıkartıp veremeyen şıklar, *Meddah*'ın da maskarası haline gelmiştir:

"*-Beyefendi elbisenizi kime yaptırıyorsunuz?*

-Efendim bizim Terzi Mir'e…

-Ay Terzi Mir sizin mi? Hem onu ölmüş diye işitmiş idik. Hattâ Hayâl tarih bile söylemişti.

-Evet kendisi vefât etti. Lakin kalfalarını filanı karındaşı işliyor.

-Pek âlâ! Bir kat elbiseyi kaç kuruşa yaptırıyorsunuz?

-Efendim iki bin iki yüz bu kadar kuruşa…

-İyi ama… Zannedersem bizim altı yüze yaptırdığımız elbiseden farkı yok.

-Hayır efendim. Sizin elbiseye benzemez. Bu Mir'indir. Elbette daha güzeldir.

-Aman beyim şu beş liralık banknotu bozar mısın? Tütün alacağım… Şimdi tütüncü bozamaz.

-Vallahi efendim bendenizde birkaç tane ikişer liralık banknot var… Lira olmuş olsa baş üstüne…

-Zarar yok! İki banknot ile birkaç kuruş bakır verin de küsürünü de sonra verirsiniz.

-Bakayım… Ay… Affedersiniz. Onu da evde unutmuşum!" (Meddah, 1875: 3-4)

Bu diyalog, bütün lüks yaşama isteklerine rağmen şık beylerin ne kadar parasız olduğunu iyi bir şekilde gösterir.

Sonuç

Hayrullah Efendi ile 1870'li yılların şık beyleri (sivilizeleri\centilmenleri) arasında hayata bakış tarzı bakımından kimi benzerlikler bulunmaktadır. Bununla beraber, bu tipler birbiriyle karşılaştırıldığında aralarında derin farklılıklar da olduğu görülür. Hayrullah Efendi ile bu beyleri birleştiren ortak noktalar sıralanırsa şunlar görülür: Hayrullah Efendi her ne kadar yaşamının son beş yılını Abdülaziz devrinde geçirmiş olsa da bir "Aziz devri" insanı olarak kabul edilebilir. İlk dönem mizah gazetelerindeki şık beyler\sivilizeler ve centilmenler de bu devirde yaşamışlardır. Hayrullah Efendi, kimi zaman iktisadî tedbirler alsa da çoğunlukla müsrif bir insandır. Bu yönüyle şık beyleri andırır; çünkü onlar da israfa fazlasıyla meyillidirler. Hayrullah Efendi keyif ehli diyebileceğimiz yaşamayı seven bir kişidir. Şık beyler de keyifleri uğruna hiçbir masraftan kaçınmayan, gerekirse borçlanan tiplerdir. Dönemin önemli kafe şantan ve gazinolarında vakit geçirirler. Hayrullah Efendi, babasından kendisine kalan serveti- bu para Abdülhak Hamit'e göre servet niteliğinde değilse de- harcamış ve iyi idare edememiştir. Abdülaziz devri şıkları da birer mirasyedidir ve bu mirası hızlı bir şekilde tasfiye ederler. Bütün bunlardan yola çıkarak Hayrullah Efendi için tam olarak bir "şık\sivilize\centilmen" diyemeyiz. O taşıdığı pek çok özelliği ile bu dejenere olmuş tiplerden ayrılır. Buna rağmen, Hayrullah Efendi'nin bu tiplerle ortak

özellikleri de vardır ve bu yazıda bu ortaklıklar gösterilmeye çalışılmıştır. Şık\sivilize ve centilmenler, Hayrullah Efendi'nin devamı gibi görülmekle beraber, ondan da pek çok bakımdan farklılık gösterirler.

KAYNAKÇA

Abdülhak Hamit (2013), Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, Haz. İnci Enginün, Dergâh Yay., İstanbul.

AKÜN, Ömer Faruk (1998), "Hayrullah Efendi", DİA, Cilt 17.

Cevdet Paşa (1991), Tezâkir 40- Tetimme, Yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Hayâl, nr. 38, 12 Mart 1874, (28 Şubat 1289), s. 3-4.

Hayâl, nr. 73, 17 Haziran 1874, (5 Haziran 1290), s. 1-2.

Hayâl, nr. 117, 18 Kasım 1874, (6 Teşrinisani 1290), s. 3-4.

Hayâl, nr. 213, 26 Ekim 1875, (14 Teşrinievvel 1291), s. 3.

Hayrullah Efendi (2002), Avrupa Seyahatnamesi, Haz. Belkıs Antuniş-Gürsoy, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

KAHRAMAN, Âlim (2012), "Hayrullah Efendi", Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi, Üsküdar Belediyesi Yay., İstanbul.

KURAN, Ercüment (1980), "Tanzimat Devri Osmanlı Aydını Hayrullah Efendi (1820-1866)nın Yolculuk Kitabı Adlı Eseri", Contributions to Oriental Philology / Revue de Philologie Orientale (Prilozi za orijentalnu filologiju), issue: 30.

KURAN, Ercüment (1998), "Osmanlı Aydını Hayrullah Efendi'nin Viyana Seyahatleri (1862-1864)", Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl XXXIV\1-2 1996.

Latife, nr. 1, 24 Ağustos 1874, (12 Ağustos 1290), s. 3.

Latife, nr. 29, 4 Ocak 1875, 23 Kanunuevvel 1290, 26 Zilkade 1291, s. 3.

Letâif-i Âsâr, nr. 76, 9 Şubat 1872, 29 Zilkade 1288, 28 Kanunusani 1287, s. 2-3.

Letâif-i Âsâr, nr. 10 ve 12, 2 Şubat 1875 ve 9 Mart 1875 (25 Zilhicce 1291 ve 1 Safer 1292), s. 81 ve 98.

Meddah, nr. 2, 24 Şubat 1875, (18 Muharrem 1292), s. 3-4.

Menzel, Th (1987), "Hayrullah Efendi", İslam Ansiklopedisi, 5\1. Cilt, 39. Cüz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul.

ÖZAYDIN, Zuhal (1990), Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

ÖZAYDIN, Zuhal (1996\97), "Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi Hayatı ve Eserleri III", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2-3.

PARLA, Jale (1993), Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul.

Şirin, İbrahim (2004), Osmanlı Seyahatnamelerinde Avrupa (1839-1876), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2001), 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, Dokuzuncu Baskı, İstanbul.

Tiyatro, nr. 75, 17 Mart 1875, (9 Safer 1292), s. 3.

Ülgen, Feham (1972), "Abdülhak Hâmid'in Hayatı Boyunca Oturduğu Evler", Hayat Tarih, Eylül-Ekim.